

Het beeld van de sportende vrouw in het antieke Griekenland

5^e v.Chr.-1^e n.Chr.

Geschreven door: Tom Augustin (S4126742)
Radboud Universiteit te Nijmegen
Scriptiebegeleider: Dr. L.L. Foubert
2016

Inhoudsopgave

<u>Inleiding</u>	3
<u>Hoofdstuk 1: Euripides</u>	7
<u>Hoofdstuk 2: Plato</u>	12
<u>Hoofdstuk 3: Xenophon</u>	17
<u>Hoofdstuk 4: Plutarchus</u>	22
<u>Conclusie</u>	28
<u>Bibliografie</u>	30

Inleiding

Sport is tegenwoordig onlosmakelijk met onze maatschappij verbonden. Sportevenementen zoals het Wereldkampioenschap voetbal en de Olympische Spelen trekken iedere vier jaar overal ter wereld miljoenen kijkers. Het aantal kijkers en de hoeveelheid praatprogramma's er omheen laten zien dat sport een belangrijke rol speelt in ons leven. Dit is niet alleen van deze tijd. De Olympische Spelen zoals wij die nu kennen heeft zijn oorsprong in het antieke Griekenland. Waar sport tegenwoordig voornamelijk dient als entertainment had het in het antieke Griekenland ook andere doeleinden. Volgens historicus Glenys Davies koppelden Grieken uitslagen van sportevenementen aan politieke beslissingen. Deze uitslagen konden gezien worden als een metafoer omtrent uitkomsten van bijvoorbeeld oorlogen.¹ Daarnaast was het winnen van wedstrijden belangrijk, omdat het de positie van de winnaar in de maatschappij kon legitimeren.² Volgens Aristoteles hadden de verschillende spelen ook een religieuze functie. In zijn werk *Metafysica* beschrijft hij vier verschillende spelen met ieder een eigen god die vereerd wordt tijdens de spelen. De Olympische en Nemeïsche Spelen waren er ter ere van Zeus, de Pythische Spelen voor Apollo en de Isthmische Spelen voor Poseidon.³ Deze goden werden niet alleen vereerd tijdens deze spelen, maar hadden ook een belangrijke rol bij het ontstaan van de verschillende spelen. De spelen werden omgeven door mythische verhalen.⁴ Zo zouden de Olympische Spelen door Zeus in het leven zijn geroepen nadat hij een worstelwedstrijd had gewonnen van Kronos.⁵

De Olympische Spelen waren voornamelijk een mannelijke bezigheid waar vrouwen niet tot toegelaten werden. Ook het bekijken van de Olympische Spelen als toeschouwer was niet aan vrouwen besteed. Als vrouwen betraapt werden bij de Olympische Spelen werden ze volgens schrijver en geograaf Pausanias (110-180 n.Chr.) van de Tropaion gegooid.⁶ Dat vrouwen werden uitgesloten van grote sportevenementen zoals de Olympische Spelen lijkt in eerste instantie niet opmerkelijk in een wereld

¹ Sinclair Bell and Glenys Davies, *Games and festivals in classical antiquity* (Oxford, 2004), V.

² Bell and Davies, *Games and festivals in classical antiquity*, VI.

³ Aristoteles, *Metafysica*, vert. John Warrington (Claremont, 2012), boek 2-5; Mark Golden, *Sport and society in ancient Greece* (Cambridge, 1998), 10-11.

⁴ Bell and Davies, *Games and festivals in classical antiquity*, 12-13.

⁵ Pausanias, *Beschrijving van Griekenland*, vert. W.H.S. Jones (Londen, 1918), 5.7.10.

⁶ Pausanias, *Beschrijving van Griekenland*, 5.6.7-8.

waarin vrouwen als iets slechts gezien worden.⁷ Vrouwen waren in het antieke Griekenland vooral belangrijk voor het baren van kinderen en het verzorgen van het huishouden.⁸ Alleen Spartaanse vrouwen lijken niet in dit beeld te passen aangezien deze sterk en geleerd moesten zijn om sterke kinderen te baren. Meisjes kregen net als jongens een goede opleiding, training en de vrijheid om buitenshuis te komen. De politieke positie was echter gelijk aan die van andere Griekse vrouwen. Politieke functies en het bespreken van politieke zaken in het openbaar waren mannelijke aangelegenheden.⁹

In een wereld met deze denkbeelden omtrent vrouwen lijkt er in eerste instantie geen plek te zijn voor sportende vrouwen. Er zijn echter wel degelijk bronnen die ons informatie verschaffen over sportende vrouwen. Dichter Homerus (800-750 v.Chr.) schreef in de *Odyssee* al over meisjes die aan balspelen, wagenrennen en zwemmen deden.¹⁰ De meeste informatie over sportende vrouwen krijgen we echter van Pausanias in zijn *beschrijving van Griekenland*. Hierin worden de Heraia beschreven. Dit was een sportfestival georganiseerd voor vrouwen die om de vier jaar gehouden werd ter ere van Hera. Pausanias heeft het verder over de wedstrijden en de kledij die vrouwen droegen tijdens de Heraia.¹¹ Daarnaast zijn er ook nog archeologische bronnen te vinden die wijzen op sportende vrouwen. In het *British Museum* staat een bronzen beeld, genaamd "a running girl" die de kledij van de Hereaanse spelen lijkt te dragen.¹² Ook zijn er beelden teruggevonden waarop namen van vrouwen terug te vinden zijn die wedstrijden hebben gewonnen op spelen die oorspronkelijk voor mannen bedoeld waren. Een voorbeeld daarvan is een beeld waarop Kyniska (440 v.Chr. - niet bekend) de dochter van de Spartaanse koning Archidamus II (ca. 500-427 v.Chr.) beschreven staat als eerste vrouwelijke winnaar van de wagenrennen race op de Olympische Spelen.¹³ Dit was mogelijk, omdat niet Kyniska zelf, maar haar paarden de race wonnen.¹⁴ Een ander voorbeeld is een beeld met daarop de namen van drie dochters van de dichter Hermesianax (300-250 v.Chr.). De drie dochters zouden wedstrijden op de Pythische

⁷ Hesiodus, *Theogonia*, vert. Hugh G. Evelyn-White (1919), 590-595; Sharon James and Sheila Dillon, *A companion to women in the ancient world* (New Jersey, 2012), 84.

⁸ Sharon James and Sheila Dillon, *A companion to women in the ancient world* (New Jersey, 2012), 84-85.

⁹ O'Pry Kay, 'Social and political roles of women in Athens and Sparta', *Saber and scroll* (2015), 1-9.

¹⁰ Homerus, *Odyssee*, vert. Ben Bijnsdorp (Nieuwegein, 2013), 6.80-145.

¹¹ Pausanias, *Beschrijving van Griekenland*, 5.16.2-3.

¹² A running girl, The British museum 1876,0510.1.

¹³ Elis Ivo 160.

¹⁴ James and Dillon, *A companion to women in the ancient world*, 158-160.

spelen gewonnen hebben.¹⁵ Het probleem met deze laatste bron is echter het feit dat het beeld gemaakt is in 47 n.Chr. en daarmee meer dan 300 jaar later dan het evenement zelf gemaakt is.¹⁶

Er zijn genoeg antieke bronnen omtrent sportende vrouwen, desondanks is er nog geen onderzoek gedaan naar het beeld dat van de sportende vrouw tussen de 5^e eeuw voor Christus en de 1^e na Christus in het antieke Griekenland. Onderzoeken naar sportende vrouwen uit deze periode gaan niet over het beeld van deze vrouwen, maar meer over de bronnen zelf waarin sportende vrouwen voorkomen. Een voorbeeld hiervan is het artikel *Women of the ancient Greece: participation in sport* van historicus Mills Brett. In dit artikel wordt een chronologische lijst gemaakt van alle bronnen die er zijn omtrent sportende vrouwen zonder dit analytisch verder uit te diepen.¹⁷ Ook bij de Heraia wordt er geen onderzoek gedaan naar het beeld over deze vrouwen, maar naar de Heraia zelf. Voorbeelden hiervan zijn *The female athletic costume at the Heraia and prenuptial initiation rites* van historicus Nancy Serwint en *The Heraia at Olympia revisited* van historicus Thomas Scanlon.¹⁸ Het beeld dat bestaan moet hebben van deze vrouwen wordt mogelijk niet bestudeerd omdat vrouwen als minderwaardig werden gezien en daarmee mogelijk ook hun sportieve prestaties. Dit klopt echter niet aangezien de winnaars van de Heraia dezelfde prijs kregen als de winnaars van de Olympische Spelen. Beide kregen een kroon en het recht om een beeld te plaatsen ter nagedachtenis van hun overwinning.¹⁹

Deze bronnen gaan voornamelijk over festivals en spelen. Er zijn echter ook bronnen omtrent sportende vrouwen in het algemeen. Het gaat hier om werken van Euripides (480-406 v.Chr.), Plato (427-347 v.Chr.), Xenophon (430-355 v.Chr.), Plutarchus (46-120 n.Chr.) en Pausanias (110-180 n.Chr.).²⁰ In deze werken schrijven de auteurs kort over sportende vrouwen. Ook met behulp van deze bronnen is er weinig onderzoek gedaan omtrent het beeld over de sportende vrouw. In het onderzoek naar deze schrijvers is er veel aandacht voor hun mening over vrouwen, maar dan gaat het

¹⁵ SIG³ 802; Donald G. Kyle, *Sport and spectacle in the ancient world* (Malden, 2007), 219.

¹⁶ Donald G. Kyle, *Sport and spectacle in the ancient world* (Malden, 2007), 219.

¹⁷ M. Brett, 'Women of ancient Greece : participating in sport', *ERIC* (1994), 1-14.

¹⁸ N. Serwint, 'The female athletic costume at the Heraia and prenuptial initiation rites', *American Journal of Archaeology* 97 (1993), 403-422; Thomas Scanlon, 'The Heraia at Olympia Revisited', *Nikephores* (2008), 159-196.

¹⁹ Serwint, 'The female athletic costume at the Heraia and prenuptial initiation Rites', 404.

²⁰ Pausanias zal in tegenstelling tot de andere auteurs niet apart besproken worden in dit onderzoek, omdat het maximaal aantal woorden dit niet toelaat.

meer over de vrouw en haar positie in de maatschappij. Met deze scriptie wordt getracht hier verandering in te brengen.

Het chronologische kader voor dit onderzoek is met ruim zes eeuwen erg ruim. De oorzaak hiervoor is het beperkt aantal bronnen omtrent sportende vrouwen en dat deze bronnen uit verschillende eeuwen afkomstig zijn. Het onderzoek is opgebouwd uit vier hoofdstukken. Deze hoofdstukken zijn geschreven in een trechtersvorm. In iedere hoofdstuk wordt een van bovenstaande schrijvers bestudeerd. Ieder hoofdstuk zal beginnen met een algemene beschrijving omtrent de schrijver. Daarna komt er een uiteenzetting van het debat dat er bestaat omtrent de persoon en zijn mening over vrouwen in de maatschappij. Dit is vooral belangrijk om een idee te verkrijgen van zijn beeld over vrouwen in het algemeen. Hierna wordt er gekeken naar het daadwerkelijke citaat over sportende vrouwen. Dit citaat wordt vervolgens gekoppeld aan de ideeën van de schrijver over vrouwen. Met behulp van de eerder onderzochte context en ideeën omtrent vrouwen in het algemeen zal geprobeerd worden een mening omtrent de sportende vrouw uit het citaat te halen.

Hoofdstuk 1: Euripides

Het antieke Griekenland wordt vanuit modern oogpunt als vrouwonvriendelijk beschouwd. Een maatschappij waarbij verschillen tussen mannen en vrouwen voor een deel werden bepaald door de ideologie van de “*pythagorean table*”. Bij deze ideologie verdelen filosofen gedragskenmerken en karakteristieken tussen mannen en vrouwen. Vrouwen worden geassocieerd met duister, zwak en slecht. De mannen daarentegen met licht, sterk en goed.²¹ Dit weerhoudt wetenschappers uit diverse werkvelden er echter niet van om onderzoek te doen naar eventuele positieve bronnen omtrent vrouwen en hun rechten.²² De tragediewerken van Euripides (480-406 v.Chr.) spelen een belangrijke rol binnen het debat omtrent dit onderwerp. Euripides was een Griekse tragedieschrijver en behoorde samen met Aeschylus (525-456 v.Chr.) en Sophocles (496-406 v.Chr.) tot de grootste dramaturgen van de vijfde eeuw voor Christus.²³ Er zijn weinig bronnen die biografische informatie verschaffen omtrent het leven van Euripides. Bovendien moeten de bronnen die iets vertellen over zijn leven met de nodige **scepticisme** gelezen worden.²⁴ Een belangrijke reden hiervoor is het feit dat in de klassieke tijd ook gekeken werd naar Euripides standpunten omtrent religie, slaven, hiërarchie en vrouwen.

De werken van Aristophanes (446-386 v.Chr.) een Griekse dichter zijn hier een goed voorbeeld van. In zijn werken wordt meerdere malen met Euripides en zijn werk de draak gestoken. Alledaagse onderwerpen, vrouwen en slaven speelden volgens Aristophanes een te belangrijke rol in Euripides zijn werken.²⁵ In het stuk *Kikkers* neemt Aristophanes het op tegen Euripides in een wedstrijd die bepaald wie de betere tragedieschrijver is. De winner wordt aangewezen door de god Dionysos. Aristophanes' stukken gaan over heroïsche en mythische thema's, terwijl Euripides' stukken meer gaan over alledaagse zaken. Volgens Aristophanes en Dionysos spelen nietszeggende personages met teveel niet diepgaande teksten een te belangrijke rol in Euripides'

²¹ R. Blondell, *Women on the edge: four plays of Euripides* (New York, 2002), 50.

²² A. Messing, 'Protofeminist or misogynist? Medea as a case study of gendered discourse in Euripidean drama,' <https://www.umb.edu/editor_uploads/images/kingston-mann/Messing.pdf> [geraadpleegd op 01-05-2016].

²³ P. Spurná, 'Female characters in the Elizabethan and Jacobean drama' (onuitgegeven dissertatie, Masaryk Universiteit, 2012), 10.

²⁴ J. Gregory, *A companion to Greek tragedy* (Oxford, 2005), 252.

²⁵ R. Blondell, *Women on the edge*, 67-69.

werken. Ook zou Euripides in zijn werken de goden teveel in verlegenheid brengen. Hierdoor verliest Euripides de wedstrijd in *Kikkers*.²⁶ Een eeuw later uit Aristoteles kritiek op Euripides in zijn werk *Poetica*. Hij verwijt Euripides het gebruik van inconsequente personages, personages die niet duidelijk genoeg goed of kwaad zijn en het feit dat ze niet worden geportretteerd zoals ze zouden moeten zijn, maar zoals ze werkelijk zijn. Zijn grootste kritiek was het feit dat hij vrouwen intellectuele dialogen liet spreken, terwijl deze niet intellectueel moesten overkomen volgens Aristoteles. Aristoteles noemt Euripides daarom ook “*de meest tragische van alle dichters*”.²⁷

De tragediewerken van Euripides spelen vandaag de dag nog steeds een belangrijke rol in het debat over mogelijke vrouwvriendelijke stemmen uit het antieke Griekenland. Er zijn verschillende theorieën over de betekenissen van de vrouwelijke hoofdrolspelers in Euripides' tragediewerken. Historici F.A. Wright en Jennifer March zien Euripides als een eeuwenoude voorvechter voor vrouwenrechten in het vrouwonvriendelijke Griekenland. Wright spreekt in zijn boek *Feminism in Greek Literature: from Homer to Aristotle* over Euripides als de “*Champion of women's equality*”²⁸. Historicus March geeft in haar boek *Euripides, women and sexuality* aan dat Euripides zeker geen misogynist was.²⁹ Deze historici zien Euripides als een maatschappijcriticus. De genderverhoudingen zijn scherp in theorie, maar minder in het echte leven of binnen de tragedies. De werken van Euripides zouden deze wrijvingen in de genderverhoudingen aan de kaak gesteld hebben.³⁰

De volgende theorie die een belangrijke rol speelt binnen het debat is afkomstig van historicus Michael Shaw. In zijn artikel “*the female intruder: women in fifth-century drama*” hebben zowel mannen als vrouwen verschillende emoties die samen, mensen in een gemeenschap menselijk maken. Deze emoties verdwijnen of vervagen echter als de gemeenschap verandert. De vrouwelijke hoofdrolspelers uit Euripides zijn stukken zouden vooral moeten zorgen dat mannen herinnerd worden aan emoties die ze in hun alledaagse leven in de polis missen. Shaw geeft liefde, zorg en vergiffenis als voorbeelden van dit soort emoties. De sterke vrouwen zijn vooral belangrijk voor de mannen in de polis en niet zozeer voor de vrouwen.³¹

²⁶ Aristophanes, *Kikkers*, vert. M. d'Hane-Scheltema (Amsterdam, 1995), gehele werk.

²⁷ Aristoteles, *Poetica*, vert. William Heinemann (Londen, 1932), 1452-1453a.

²⁸ F. A. Wright, *Feminism in Greek literature: from Homer to Aristotle* (Washington, 1969), 7.

²⁹ M. Jennifer, *Euripides, women and sexuality* (London, 1990), 63.

³⁰ Spurná, 'Female Characters', 17.

³¹ M. Shaw, 'The female intruder: women in fifth-century drama', *Classical Philology* (1975), 255 -266.

Oudheiddeskundige en genderhistoricus Ruby Blondell geeft in haar boek *Women on the edge: four plays of Euripides* twee extra theorieën. Een van de theorieën verklaart de belangrijke rollen van vrouwen in Euripides' werken aan de hand van de mythologie. Binnen de mythologie spelen sterke vrouwen een belangrijke rol. De sterke vrouw in Euripides' werken representeert meer de vrouwen uit de mythologie dan die van de bestaande polis.³² De tweede theorie die Blondell noemt is het zien van Euripides' stukken als waarschuwing voor mannen. De sterke vrouwelijke speelsters laten mannen zien wat er gebeurt als een vrouw mannelijke eigenschappen en karaktertrekken laat zien.³³ Een voorstander van deze theorie is sociaal psycholoog Andrew Messing. Volgens hem kijken wetenschappers teveel met een hedendaags perspectief naar de stukken van Euripides. In zijn artikel "*Protofeminist or misogynist? Medea as a case study of gendered discourse in Euripidean drama*" laat hij de lezers aan de hand van het stuk *Medea* zien hoe het publiek dat grotendeels uit mannen bestond een verandering zag van een stereotype vrouw naar een sterke vrouw die zich mannelijk ging gedragen. Ze verliet de private sfeer en vermoordt uiteindelijk haar man en kind.³⁴ Vanuit het perspectief van het publiek moet dit bedreigend overgekomen zijn. De sterke vrouw die wij in onze huidige context met gejuich zouden ontvangen zou in de context van het antieke Griekenland verafschuld worden, volgens Messing.³⁵ Classicus Justina Gregory voegt een extra dimensie toe aan de discussie in haar werk *Euripides as social critic*. De vraag is volgens haar niet of Euripides vragen opwerpt omtrent religie, hiërarchie en vrouwen, maar of hij ook geïnteresseerd was om deze te beantwoorden. Dit is volgens haar niet het geval, omdat Euripides werkt via Socrates methode. Deze houdt in dat de waarheid alleen gevonden wordt door het stellen van vragen en niet door deze te beantwoorden en daarmee de waarheid te vertellen.³⁶ De kritiek die Euripides krijgt van onder andere Aristophanes en Aristoteles lijkt te wijzen op een gemeenschap waarin vrouwen als minderwaardig worden gezien. Euripides ging volgens deze criticasters tegen het stereotype beeld in, dat de Griekse bevolking had van vrouwen. Dit deed hij door vrouwen belangrijke en sterke rollen te laten spelen. Of Euripides echt een "*social critic*" was blijft echter de vraag. Elk tragediewerk lijkt een diepere betekenis te hebben, waar de onderzoekers het nog niet eens over kunnen worden.

³² Blondell, *Women on the edge*, 61.

³³ Blondell, *Women on the edges*, 61.

³⁴ Euripides, *Medea*, vert. Chr. Deknatel (Amsterdam), gehele werk.

³⁵ A. Messing, 'Protofeminist or misogynist.'

³⁶ D. Nails, 'Socrates,' <<http://plato.stanford.edu/entries/socrates/>> [geraadpleegd op 02-05-2016].

Waar onderzoekers al decennia lang debatteren over Euripides zijn mening omtrent vrouwen, lijkt dit debat niet nodig te zijn wat betreft sportende vrouwen. In Euripides' werk *Andromache* reflecteert hij op het algemene beeld van de Atheense maatschappij omtrent Spartaanse vrouwen en sport.³⁷

*“Trouwens, zelfs al wilde het een maagd uit Sparta, kàn zij niet bezonnen zijn, zij die met jongemannen 't huis verlaat, om saam, met blote dijen en hoog opgeschort gewaad, met hen in worstelperk en renbaan om te hangen, niet verdraaglijk. En dan moet g' u nog verbazen dat gij uwe vrouwen niet tot eerbaarheid opvoedt!”*³⁸.

In dit werk speelt Andromache een personage uit de Griekse mythologie, een belangrijke rol. In het stuk *Andromache* laat Euripides goed zien hoe haar leven verandert na de Trojaanse oorlogen en de val van Troje.³⁹ Het stuk wordt door veel historici gezien als een reflectie van Euripides zijn beeld over Sparta, omdat hij erg kritisch is over Menelaos, koning van Sparta. Ook is het stuk rond 428 v.Chr. tijdens de Peloponnesische oorlog voor het eerst opgevoerd. Het zou inspelen op de anti-Spartaanse gevoelens bij het Atheense publiek.⁴⁰ Er is weinig onderzoek gedaan naar anti-Spartaanse gevoelens van Euripides. Historicus A.E. Haigh probeerde nog een verband te zoeken tussen Euripides en Atheens politicus/veldheer Alcibiades (450-404 v.Chr.). Laatst genoemde zou Euripides' talent gebruikt hebben voor propagandistische doeleinden. Deze theorie was gebaseerd op de anti-Spartaanse uitspraken in *Andromache*. Er was echter geen bewijs te vinden binnen andere antieke bronnen voor deze theorie die hierna ook niet meer onderzocht is.⁴¹

De mogelijkheid dat *Andromache* propaganda tegen de Spartanen is, werpt een belangrijke vraag op. Is het citaat omtrent sportende Spartaanse vrouwen gericht op de Sparta in het algemeen of specifiek op de sportende vrouwen? Voor beide valt iets te zeggen. In het citaat heeft Euripides het over Spartaanse meiden die hun huis verlaten om met jongens te gaan rennen. Dit hoeft niet specifiek kritiek te zijn op de rennende meiden, maar eerder kritiek op vrouwen die de private sfeer verlaten om de publieke

³⁷ S. Miller, *Arete: Greek sports from ancient sources* (Los Angeles, 1991), 102.

³⁸ Euripides, *Andromache*, vert. P Brommer (Leiden, 1951), 595-601.

³⁹ W. Allen, *The Andromache and Euripidean tragedy* (New York, 2000) 1.

⁴⁰ W. Michael, *Euripides plays* (London, 1997), VII-XXII.

⁴¹ A.E. Haigh, 'The political and social opinions of Euripides', *The tragic drama of the Greeks* (Oxford, 1896), 273-280.

sfeer te betreden. Dit is een situatie waarin een Atheense man zich niet kan inleven. In Athene was het normaal dat de vrouwen in huis bleven.⁴² Dit is geen directe kritiek op de sportende vrouw, maar op de vrijheid die de vrouw lijkt te genieten in Sparta ten opzichte van de Atheense vrouw. Euripides legt echter wel een direct verband tussen de getrainde vrouw en het ontbreken van eerbaarheid bij Spartaanse vrouwen. In Athene werden alleen mannen gestimuleerd om aan sport te doen in tegenstelling tot Sparta. Vrouwen genoten niet dezelfde opleiding als mannen en trokken niet met elkaar op in de publieke sfeer.⁴³ De vrouwen in Sparta doen dit wel volgens het citaat en zullen daarom nooit weten wat eerbaarheid is volgens Euripides.

Euripides is een man die de gemoederen al jaren bezighoudt binnen de wetenschap en dit waarschijnlijk nog lang zal blijven doen. Zijn tragediewerken worden door vele gelezen en vele halen er andere antwoorden uit. Er zijn belangrijke vragen nog steeds onbeantwoord. Wat zijn standpunt was omtrent vrouwen en ook zijn standpunt omtrent de sportende vrouw is niet geheel helder. Hij lijkt de sportende vrouw vooral te gebruiken als middel om kritiek te leveren op de gehele Spartaanse maatschappij. Er lijkt echter wel degelijk sprake te zijn van een negatieve mening omtrent sportende vrouwen, die hij gebrek aan eerbaarheid verwijt, omdat ze zich teveel in publieke en mannelijke sfeer begeven.

⁴² O'Pry, 'Social and political roles', 8-9.

⁴³ O'Pry, 'Social and political roles', 8-11.

Hoofdstuk 2: Plato

Plato (428-348 v.Chr.) is één van de grootste filosofen uit de geschiedenis van de Westerse wereld. Wiskundige en filosoof Alfred North Whitehead stelt dat alle Westerse filosofische tradities beïnvloed zijn door Plato's werken; "*The safest general characterization of the European philosophical tradition is that it consists of a series of footnotes to Plato*".⁴⁴ Sommige wetenschappers gaan zelfs verder. Een voorbeeld hiervan is filosoof en filoloog Friedrich Wilhelm Nietzsche (1844-1900). In zijn werk *Beyond good and evil* stelt hij dat het Christendom sterk beïnvloed is door Plato's denkbeelden, omdat Augustinus van Hippo deze bestudeerde en verwerkt zou hebben in zijn ideeën over het Christendom.⁴⁵ Er wordt verondersteld dat Plato's complete werk door de hele geschiedenis heen overgeleverd is.⁴⁶ Deze werken werden eeuwen lang bestudeerd op de door hem in 378 v.Chr. opgerichte Akademeia in Athene. Historici zien de Akademeia als de eerste hogere onderwijsinstelling van West-Europa. Tevens stond de Akademeia bekend om de bekende studenten zoals Aristoteles.⁴⁷

Net als bij Euripides in het voorgaande hoofdstuk is er binnen de wetenschappelijke literatuur ook over Plato's ideeën over vrouwen debat. De consensus is dat Plato vrouwen als minderwaardig ziet ten opzichte van de man, maar er zijn ook wetenschappers die wel feministische idealen en principes terugzien in Plato's werken.⁴⁸ Deze verscheidenheid is vooral te danken aan de paradox in Plato's werken. In zijn werken *De Staat* en *Wetten* zijn tekenen van gelijkheid te vinden. In zijn werk *De Staat* lijkt Plato te pleiten voor gelijkheid tussen mannen en vrouwen. Tevens geeft hij aan dat vrouwen net als mannen werkzaam kunnen zijn binnen de staat:⁴⁹ "*Dan is er met betrekking tot het besturen van de gemeenschap geen enkele functie te noemen die speciaal bij de vrouw behoort en evenmin een typisch mannelijke. Elke natuurlijke aanleg*

⁴⁴ A. North Whitehead, 'Process and reality', *New York: Free Press*, 1978, 39.

⁴⁵ F. Nietzsche, 'Beyond good and evil', 2009 <<http://www.gutenberg.org/files/4363/4363-h/4363-h.htm>> [accessed 7-5-2016].

⁴⁶ Plato, *Plato Complete works*, vert. John Cooper and D.S Hutchinson (Indianapolis, 1997), VII-XXVII.

⁴⁷ R. Goulet, *Dictionnaire des philosophes antiques* (Parijs, 1989), 697.

⁴⁸ Nancy Tuana, *Feminist interpretations of Plato* (Philadelphia, 1994) 3-10.

⁴⁹ Abla Hasan, 'Plato's antifeminism: a new dualistic approach', *E-Logos: electronic journal for philosophy*, 2012 3-4.

is bij beiden aanwezig, zodat de vrouw aan alles evengoed deel kan hebben als de man.⁵⁰ Dit staat in schril contrast met uitlatingen in zijn werk *Timaeus* waarin de inferioriteit van vrouwen ten opzichte van mannen duidelijk de boventoon voert.⁵¹ Hierin stelt Plato dat een man alleen echt gestraft kan worden door in een volgend leven terug te komen als vrouw. Hiermee geeft hij aan dat mannen sterker en beter moeten zijn dan vrouwen.⁵² Zo stelt hij dat: “Volgens een aannemelijke legende werden de mensen die oorspronkelijk als man geboren werden, bij de volgende geboorte in een vrouwelijke gedaante getransformeerd wanneer zij onmannelijk hadden geleefd, zonder zich te storen aan regel en maat”.⁵³

Dit paradox zorgt voor een hevig debat tussen verschillende wetenschappers. Deze vragen zich af hoe dit paradox verklaard kan worden. De eerste theorie is afkomstig van filosoof Ian Crombie (1917-2010). Deze stelt in zijn werk *An examination of Plato's doctrines* dat Plato het over een utopische maatschappij had en niet de intentie had deze in praktijk te brengen. Volgens Crombie moeten de teksten omtrent gelijkheid tussen mannen en vrouwen niet te serieus genomen worden.⁵⁴ Filosofe Abla Hasan gaat echter verder en stelt in haar werk *Plato's antifeminism: a new dualistic approach* dat Plato antifeministisch was. Volgens haar maakte Plato geen onderscheid tussen het man of vrouw zijn. Het verschil zit hem echter in het niveau van het werk. Een vrouw zou nooit even goed worden als een man: “The equality to participation doesn't mean that men and women are regarded equally good in what they can do”.⁵⁵ Deze theorie ondersteunt ze met verschillende citaten uit Plato's werk. In *De Staat*, schrijft Plato bijvoorbeeld: *Voor mannen en vrouwen gelden dus dezelfde voorwaarden om als wachters leiding te kunnen geven aan de gemeenschap, met als enig voorbehoud dat vrouwen zwakker zijn dan mannen.*⁵⁶ Daarnaast zijn Plato's mogelijke gelijkheidsidealen alleen bestemd voor de absolute elite groep vrouwen en zeker niet voor alle vrouwen in de maatschappij.⁵⁷

⁵⁰ Plato, *De Staat*, vert. studenten school voor filosofie te Amsterdam in samenwerking met stichting Ars Floreat (Amsterdam, 2003), 455d.

⁵¹ C. Allen, 'Plato on women', *Feminist Studies* (1975), 131-133.

⁵² Hasan, 'Plato's antifeminism: a new dualistic approach', 3-4.

⁵³ Plato, *Timaeus*, vert. studenten school voor filosofie te Amsterdam in samenwerking met stichting Ars Floreat (Amsterdam, 2011), 90e-91a.

⁵⁴ Ian Crombie, *An examination of Plato's doctrines* (New York, 1966), 100-101.

⁵⁵ Hasan, 'Plato's antifeminism: a new dualistic approach', 6-10.

⁵⁶ Plato, *De Staat*, 456a.

⁵⁷ Hasan, 'Plato's antifeminism: a new dualistic approach', 10.

Een tegengeluid tegen deze argumenten is te vinden in het werk *On Plato's feminism in Republic V* van filosoof en classicus W.W. Fortenbaugh. Hierin erkent hij Plato's onderscheid tussen mannen en vrouwen, maar volgens hem is dit niet per definitie negatief. Vrouwen en mannen hebben beiden kwaliteiten die hen geschikt maken voor bepaalde rollen: *"Since women are spirited and philosophic as well athletic and suited for warfare, they qualify as guardians and cannot be refused participation in this role simply on the grounds that they possess the relevant qualities to a lesser degree than their male counterparts"*.⁵⁸ Vrouwen waren volgens Plato zwakker dan mannen, maar hadden andere kwaliteiten die hen geschikt maakte.

Net als het geval was in de wetenschappelijke discussies bij Euripides zijn onderzoekers het niet altijd eens over Plato's ideeën omtrent vrouwen. Zoals uit het voorgaande blijkt richten onderzoekers zich bij het bestuderen van vrouwen in Plato's werken vooral op de plaats van vrouwen in de maatschappij ten opzichte van de man. Er is echter weinig aandacht voor andere zaken zoals bijvoorbeeld sport, laat staan vrouwensport. Plato stond positief tegenover sport. Volgens filosoof Heather Reid, heeft dit te maken met drie factoren. Ten eerste had Plato mogelijk een achtergrond als atleet. Ten tweede geloofde hij dat de ziel verantwoordelijk was voor het bewegen van het lichaam. En als laatste geloofde hij dat de gezondheid van de ziel verbonden was met de gezondheid van het lichaam. Een gezond lichaam zorgt voor een gezonde ziel.⁵⁹ Dit geeft echter geen antwoord op de vraag of Plato ook positief was over vrouwen die sportten. In Plato's hele collectie heeft hij het alleen in het werk *Wetten* kort over sportende vrouwen:

"Wat de vrouwen betreft, zullen we de jonge meisjes ongekleed de race van één ronde, die van twee ronden, de middellange af-standrace en de lange afstandrace laten lopen op de hardloop-baan. De meisjes van boven de dertien moeten aan de wedstrijden blijven meedoen tot hun achttiende, en daarna tot ze trouwen of twintig jaar zijn. Maar zij verschijnen aan de start in passende kledij".⁶⁰

⁵⁸ W.W. Fortenbaugh, 'On Plato's feminism in Republic V', *Apeiron: a journal for ancient philosophy and science* (1975), 3.

⁵⁹ H. Reid, 'Sport and moral Education in Plato's Republic', *Journal of the Philosophy of Sport* (2007), 162.

⁶⁰ Plato, *Wetten*, vert. studenten school voor filosofie te Amsterdam in samenwerking met stichting Ars Floreat (Amsterdam, 2005), 833d.

Bij het bestuderen van dit citaat is te zien dat Plato begint met het feit dat hij vindt dat aparte renwedstrijden moeten bestaan voor jonge meiden. Hij heeft het hier over verschillende renwedstrijden die in een stadion georganiseerd moeten worden. Plato lijkt positief ten aanzien van jonge meiden en vrouwen die sporten. Dit staat in schril contrast met Euripides die sporten bij vrouwen verbindt met het gebrek aan eerbaarheid of kuisheid. Het volgende dat opvalt is zijn verdeling tussen meiden die naakt mogen sporten en vrouwen die kleren moeten dragen. Dit lijkt in eerste instantie vreemd, omdat het in het oude Griekenland normaal was voor atleten om naakt te sporten.⁶¹ Hierin werden de Grieken geïnspireerd door hun goden. Naaktheid was een deel van hun identiteit en de Grieken probeerden de goden te vereren doormiddel van het naakt sporten.⁶² Dat Plato dit niet voor oudere meiden en vrouwen wil, is echter niet vreemd, aangezien het bij vrouwen minder normaal was om naakt te sporten.⁶³ Dit staat in schril contrast met de Spartaanse vrouwen. Deze sporten net als mannelijke Spartanen naakt. Het maakt niet uit of ze jong, oud of zwanger waren.⁶⁴ Een ander verschil tussen Spartaanse vrouwen en vrouwen van andere Griekse stadstaten was dat ze in tegenstelling tot de Spartanen veel minder gestimuleerd werden om te sporten. In Athene waren vrouwen vooral bezig in het privé domein en het huishouden met als belangrijkste taak het krijgen van een zoon om de mannelijke lijn voort te zetten.⁶⁵ Dit gebrek aan stimuleren van sport voor vrouwen komt overeen met de erelijsten die we overgeleverd hebben gekregen van sportfestivals als de Heraia, het equivalent van de Olympische spelen, maar dan voor vrouwen.⁶⁶ De meeste deelnemers en winnaars hiervan waren Spartaanse vrouwen.⁶⁷

De grote vraag blijft echter of Plato positief of negatief was ten opzichte van sportende vrouwen. Dat er onderscheid wordt gemaakt tussen en mannen en vrouwen omtrent naaktsporten hoeft niet perse negatief te zijn. Plato lijkt namelijk de ruimte te geven aan vrouwen om te sporten. Dit is een grote stap, aangezien ze bij de Olympische Spelen geweerd werden en mogelijk de doodstraf kregen voor het aanwezig zijn op de

⁶¹ J. Mouratidis, 'The origin of nudity in Greek athletics', *Journal of Sport History* (1985), 213-215.

⁶² Mouratidis, 'The origin of nudity', 228-230.

²⁰ S. Pomeroy, *Spartan women* (New York, 2002) 26.

⁶⁴ S. Pomeroy, *Spartan women* (New York, 2002), 25-26.

⁶⁵ B. Spears, 'A perspective of the history of women's sport in ancient Greece', *Journal of sport history* (1984), 33-38.

⁶⁶ T. Scanlon, 'The Heraia at Olympia revisited', 159-162.

⁶⁷ Pomeroy, *Spartan women*, 26.

Olympische Spelen.⁶⁸ Tevens zou logisch zijn voor Plato om vrouwen te laten sporten aangezien hij een gezond lichaam koppelt aan een gezonde ziel. Het is echter niet zo gemakkelijk, want het bestudeerde citaat staat in het werk *Wetten*. In dit werk beschrijft Plato niet de bestaande wereld, maar een ideale wereld.⁶⁹ De vraag is of Plato deze ideeën ook in praktijk wilden brengen. Deze vraag is niet te beantwoorden aangezien het onmogelijk is om Plato's intenties te achterhalen met de beschikbare bronnen.

Er rijzen verschillende vragen op bij het onderzoeken van de sportende vrouw in Plato's werken. Het is de vraag of Plato de intentie had om vrouwen te laten sporten. Een andere vraag is of Plato, mannen- en vrouwensport op hetzelfde niveau zou plaatsen. Dit is dezelfde discussie als eerder beschreven over de gelijkheid tussen mannen en vrouwen als het gaat over hun plaats en kansen binnen de maatschappij. Deze vragen kunnen niet beantwoord worden met de overgebleven bronnen. Ondanks deze onbeantwoorde vragen lijkt Plato positief tegenover de sportende vrouwen te staan in zijn ideale wereld. De mogelijkheid bestaat dus dat hij ze ook goedgekeurd zou hebben in de bestaande maatschappij. Hij lijkt het niet meteen af te keuren in tegenstelling tot Euripides.

⁶⁸ Pausanias, *Beschrijving van Griekenland*, 5.6.7-8.

⁶⁹ Spears, 'A perspective of the history of women's sport in ancient Greece', 38.

Hoofdstuk 3: Xenophon

Xenophon van Athene (430-354 v.Chr.) was een militair, historicus en volgens sommigen een filosoof. Hierover discussiëren wetenschappers omdat Xenophon meer een man van de praktijk zou zijn geweest. Hij was werkzaam binnen het leger en vervulde een functie binnen de 'Dertig' van Sparta na de Peloponnesische oorlog. Hij was namelijk een aanhanger van Sparta's oligarchische systeem.⁷⁰ Er zijn dan ook meerdere wetenschappers die hem antidemocratisch vinden.⁷¹ Deze gevoelens werden mogelijk gevoed door de nederlaag van Athene tegen Sparta en door het doodvonnis tegen zijn leermeester Socrates.⁷² Deze sympathie voor Sparta ging verder in 394 v.Chr. tijdens de slag bij Koronea, waarbij hij aan Spartaanse zijde meevocht.⁷³ Dit alles staat in schril contrast met Plato, die vooral bezig was met filosofisch denken over kwesties zoals bijvoorbeeld de democratie.⁷⁴

Er is ook debat over de bruikbaarheid van Xenophons werken. Historicus Steward Irvin Oost geeft in zijn werk *"Xenophon's attitude towards women"* aan dat er twijfels bestaan over de bruikbaarheid van de *"Socrates boeken"*, aangezien wetenschappers niet weten of het om Xenophons ideeën gaat of om die van zijn leermeester Socrates.⁷⁵ Wetenschappers twijfelen daarnaast aan de informatie die de werken ons geven over Socrates. Filosoof Christopher Shield geeft in zijn werk *"The Blackwell guide to ancient philosophy"* aan dat de werken waarin Socrates voorkomt onbruikbaar zijn voor onderzoek naar Socrates. In de verscheidene werken over Socrates lijkt deze steeds andere rollen aan te nemen die sterk van elkaar verschillen. Hierdoor zijn Xenophons werken onbruikbaar voor onderzoek naar de historische Socrates.⁷⁶ Filosoof en classicus Leo Strauss (1899-1973) was een wetenschapper die deze kritieken aanvocht in zijn werk *"Xenophon's Socratic Discourse: an interpretation of the "Oeconomicus"*. Volgens hem is Xenophon onze belangrijkste bron omtrent Socrates,

⁷⁰ V. Hunink, 'Hoe word ik een gelukkig dictator? over de Hiëro van Xenophon', *Streven* (2004), 35-44.

⁷¹ V. Grey, *Xenophon* (Oxford, 2010), 19.

⁷² Hunink, 'Hoe word ik een gelukkig dictator?', (2004), 35-44.

⁷³ J. Lee, *Arms and the self: war, the military, and autobiographical discourse*, (Kent, 2005), 41-60.

⁷⁴ Hunink, 'Hoe word ik een gelukkig dictator?', (2004), 35-44.

⁷⁵ S. Irvin Oost, 'Xenophon attitude towards women', *The classical world*, (1977), 225.

⁷⁶ C. Shield, *The Blackwell guide to ancient philosophy* (Hoboken, 2003), 17.

omdat het ons inzage geeft in Socrates' ideeën over dingen waarover hijzelf niet geschreven heeft.⁷⁷

Deze twee debatten rondom Xenophon laten zien dat Xenophon bij moderne wetenschappers nog prominent op de radar staat. Deze discussies doen echter niets af van het feit dat Xenophon een hele belangrijke persoon is binnen het debat omtrent vrouwen en hun status in het antieke Griekenland. Xenophon en zijn mogelijk meer praktijkgerichte werken zijn net als Euripides' tragediestukken een mooie toevoeging binnen dit debat, dat zich voornamelijk rondom filosofen als Plato en Aristoteles afspeelt. Classicus Vincent Hunink noemde het een opluchting om een keer niet te hoeven worstelen met filosofische bespiegelingen en idealistische 'luchtfietsjerij' zoals in de werken van Plato. Volgens Hunink is Xenophon beter te genieten, omdat zijn werken vaker over de praktijk gaan.⁷⁸ Dit betekent echter niet dat het voor wetenschappers makkelijker is om tot één consensus te komen omtrent Xenophons mening over vrouwen en hun positie. Het debat speelt zich vooral af rondom het werk *Oeconomicus*. Dit werk gaat over een dialoog tussen Ischomachus en Socrates over Ischomachus' vrouw en haar rol binnenshuis. Daarin wordt verteld hoe de rolverdeling tussen Ischomachus en zijn vrouw geregeld is. Ook geeft hij aan hoe die zijn vrouw getraind heeft om alles binnenshuis draaiende te houden waardoor hij buitenshuis zijn werk kan doen.⁷⁹ Het debat verschilt echter wel degelijk met de discussies rondom Euripides en Plato. Bij Xenophon lijken er geen wetenschappers te zijn die hem als hét voorbeeld van vrouwvriendelijkheid zien. Het debat gaat meer over het wel of niet toekennen van vrouwvriendelijke karakteristieken aan sommige delen van Xenophons werk.

Een tegenstander van het toekennen van deze karakteristieken was historicus Geoffrey Ernest Maurice de Ste. Croix (1910-2000). In zijn werk *The class struggle in the ancient Greek world: from the Archaic age to the Arab conquest* geeft die aan dat Ischomachus zijn vrouw weliswaar liet leren, maar dat dit alleen in zijn belang was. Ze leerde wat nodig was om zijn behoeftes te bevredigen en niet die van haarzelf.⁸⁰ Historicus en classicus William J. O'Neal voegt hieraan toe dat Xenophon vrouwen belangrijk vond als voortbrengers van kinderen. Alles moest wijken voor deze taak en de taken in het huishouden. Het maakte Xenophon volgens O'Neal niet uit of de vrouw

⁷⁷ L. Strauss, *Xenophon's Socrates* (Londen, 1972), foreword.

⁷⁸ Hunink, 'Hoe word ik een gelukkig dictator?', (2004), 35-44.

⁷⁹ Xenophon, *Oeconomicus*, vert. H.G. Dakyns (Salt Lake city, 2008), gehele werk.

⁸⁰ G. Ernest Maurice de Ste. Croix, *The class struggle in the ancient Greek world: from the Archaic age to the Arab conquest* (New York, 1981), 16-18.

gelukkig was met deze taak. Tevens was de vrouw ten alle tijden ondergeschikt aan de man.⁸¹

Historicus Steward Irvin Oost noemt Xenophons *Oeconomicus* misschien wel de meest vrouwvriendelijke lijkende tekst uit het antieke Griekenland. In dit werk lijkt er zelfs gelijkheid tussen mannen en vrouwen te bestaan. Volgens hem zijn er echter wel kanttekeningen te plaatsen. Ten eerste heeft Ischomachus het over het trainen van zijn vrouw. Hiermee plaatst hij zichzelf in de rol van de leraar die meer weet dan zijn leerling.⁸² Daarnaast geeft Oost aan dat het gaat om een meisje van vijftien jaar en niet over een volwassen vrouw, waarmee Ischomachus trouwt. Ook heeft zij geen inspraak gehad in dit huwelijk. Dit was overigens wel normaal voor de tijd, maar past niet in hedendaagse vrouwvriendelijke denkbeelden.⁸³ Het laatste kritiekpunt dat Oost levert is dat het niet bekend is of Xenophon hier over de werkelijkheid schrijft of over een utopie. Xenophon leefde namelijk in een wereld waarin de vrouw als het tweede geslacht gezien werd.⁸⁴ Classicus Sheila Murnaghan, gaat verder op in dit punt en trekt een vergelijking met een stukken van Aristophanes. In deze werken zou een fantasiewereld worden geschetst waarin politieke vraagstukken zonder enige problemen opgelost werden. Er wordt een utopisch wereldbeeld geschetst en volgens Murnaghan is dit ook op Xenophons werk van toepassing. Het geeft ons geen beeld van de werkelijke relatie tussen mannen en vrouwen, maar van een utopisch beeld.⁸⁵

Historicus Sarah B. Pomeroy is het met andere historici eens dat Xenophon niet de meest vrouwvriendelijke persoon uit Griekenland was. Ze ziet echter wel vrouwvriendelijke zaken in zijn *Oeconomicus*. Volgens haar moet je de kans om als vrouw geleerd te mogen zijn niet onderschatten. Ook is het krijgen van de verantwoordelijkheid over het huishouden volgens haar een vooruitgang ten opzichte van andere Griekse geleerden. Xenophons teksten zijn niet vooruitstrevend genoeg om het vrouwonvriendelijke karakter van Griekenland bij moderne wetenschappers weg te nemen, maar bevatten wel enkele vrouwvriendelijke en licht vooruitstrevende ideeën.⁸⁶

⁸¹ W. J. O'Neal, 'The status of women in ancient Athens', *International social science review* (1993), 115-121.

⁸² Oost, 'Xenophon attitude towards women', 235.

⁸³ Oost, 'Xenophon attitude towards women', 225-229.

⁸⁴ Ibidem, 235-236.

⁸⁵ S. Murnaghan, 'How a women can be like a man: the dialogue between Ischomachus and his wife in Xenophon's *Oeconomicus*', *Helios* (1988), 17-18.

⁸⁶ S. Pomeroy, *Xenophon Oeconomicus: a social and historical commentary* (New York, 1994), 31-40.

Er zijn weinig wetenschappers die Xenophon als een proto-feminist zullen zien. De discussie richt zich echter volledig op de status van de vrouw ten opzichte van de man. Ook bij deze bekende schrijver uit het antieke Griekenland is weinig aandacht voor zijn teksten omtrent sportende vrouwen. Hier is echter een logische verklaring voor. Xenophon heeft namelijk wel iets geschreven over Spartaanse vrouwen die sporten, maar dit lijkt geen weerspiegeling van zijn eigen mening te zijn, maar eerder van de mening van de legendarische Spartaanse wetgever Lycurgus (ca. 900-800 v.Chr.). Een man met een heldenstatus in Sparta, maar waarvan de wetenschappers het nog niet eens zijn of hij nu wel of niet bestaan heeft.⁸⁷ Het citaat omtrent de sportende vrouwen zal dus niet direct gekoppeld kunnen worden aan Xenophons mening hierover. Het concept 'focalisatie' is daarom erg belangrijk bij het bestuderen van Xenophons citaat. Dit is een "term uit de verteltheorie of narratologie waarmee de relatie wordt aangegeven tussen de instantie die verantwoordelijk is voor het vertelde en door wiens ogen dat vertelde wordt gezien, en dat wat gezien en verteld wordt".⁸⁸ Het citaat zal dus niet veel over Xenophons eigen ideeën vertellen, maar wel een idee geven over hoe Lycurgus erover gedacht moet hebben in Xenophons optiek. Xenophon zegt het volgende:

"Lycurgus zag het baren van kinderen als de belangrijkste taak van vrijgeborene vrouwen en eiste dat vrouwen evenveel zouden sporten als mannen. Net als voor mannen verzorgde hij krachtraining en hardloopwedstrijden voor vrouwen, overtuigd als hij was van het feit dat sterkere kinderen geboren werden als beide ouders sterk waren".⁸⁹

Dit citaat is erg positief over de sportende vrouw. Lycurgus verbindt goed sporten met het krijgen van sterke kinderen. Dit was erg belangrijk voor de Spartanen wiens kracht vooral op het militaire vlak lag. Hun hele levensstijl was aangepast op het opleiden van de sterkste soldaten. Het was dan ook een grote eer om voor het Spartaanse leger te vechten, want niet iedereen overleefde de immens zware training.⁹⁰

⁸⁷ D. Asheri, A. Lloyd and A. Corcella, *A commentary on Herodotus books I-IV* (Oxford, 2007). 127.

⁸⁸ G.J. van Bork, 'focalisatie', *dbnl*, 2012

<http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_00837.php> [geraadpleegd op 18-05-2016].

⁸⁹ Xenophon, *Staat van de Spartanen*, vert. eigen vertaling, 1.4.

⁹⁰ T. Hickman, 'The Spartans physical and military training', *Longwood University*

<<http://blogs.longwood.edu/thomasjohnhickman/files/2013/02/Spartan-Paper.pdf>> [geraadpleegd op 18-05-2016].

Tevens is te zien dat Lycurgus er alles aan wil doen om vrouwen te laten sporten. Hij wil dat vrouwen net als mannen wedstrijden krijgen om met elkaar te concurreren en op die manier sterker te worden. Of deze trainingen en wedstrijden meteen zijn ingevoerd weten we niet, maar we weten wel dat Spartaanse vrouwen veel prijzen hebben gewonnen op de Heraeaanse spelen.⁹¹ Daarnaast heb je nog Kyniska, de eerste vrouwelijke winnaar van de wagenrennen race op de Olympische Spelen.⁹²

Dit citaat leert ons dat Xenophon dacht dat Lycurgus erg positief was over sportende vrouwen. Het zegt ons echter niets over Xenophons eigen mening hierover. Deze ideeën zullen ook nooit helemaal duidelijk worden, aangezien we geen bronnen hebben waarin Xenophon hierover schrijft. Er is echter wel een theorie van historicus W.G. Forrest die aanstuurt op een Xenophon met dezelfde mening over sportende vrouwen als Lycurgus. Xenophon zou namelijk nog redelijk jong zijn geweest ten tijde van de Atheense nederlaag in de Peloponnesische Oorlog. Dit zou geresulteerd hebben in een Xenophon die zijn hele leven lang gezocht heeft naar een antwoord op de vraag hoe dit heeft kunnen gebeuren. Volgens Forrest heeft Xenophon deze vraag beantwoord doormiddel van de superioriteit van het Spartaanse staatsbestel.⁹³ Mocht deze theorie kloppen dan is er een mogelijkheid dat Xenophon het sporten van vrouwen zou kunnen koppelen aan sterke kinderen en daarmee een sterk leger, wat dan weer geresulteerd zou kunnen hebben in de Atheense nederlaag. Ook Vincent Hunink koppelt de nederlaag aan Xenophons positieve ideeën omtrent het Spartaanse staatsbestel.⁹⁴ Dit is echter maar een theorie die we niet kunnen testen aan de hand van bronnenmateriaal. Het enige wat we kunnen concluderen is het feit dat Xenophon, Lycurgus als een voorstander van sportende vrouwen zag.

⁹¹ S. Pomeroy, *Spartan women* (New York, 2002) 26.

⁹² K. Donald, 'The only woman in all Greece: Kyniska, Agesilaus, Alcibiades and Olympia', *Journal of sport history*, (2003), 183-185.

⁹³ W.G. Forrest, *A history of Sparta* (New York, 1968), 16-17.

⁹⁴ Hunink, 'Hoe word ik een gelukkig dictator?', (2004), 35-44.

Hoofdstuk 4: Plutarchus

Plutarchus (46-120 n.Chr.) was een Griekse historiograaf en filosoof. Tevens droeg hij de Romeinse naam Lucius Mestrius Plutarchus. Een naam die hij waarschijnlijk gebaseerd heeft op de naam van zijn goede vriend en consul Lucius Mestrius Florus.⁹⁵ Plutarchus genoot in 66-67 zijn opleiding op de door Plato opgerichte Akademeia. Hij wordt over het algemeen beschouwd als een aanhanger van het middenplatonisme, een stroming die meer teruggrijpt naar de dogmatische leer van Plato.⁹⁶ Hij reisde veel door het Romeinse rijk. Deze reizen leverden hem vele contacten en titels op in verschillende plaatsen. Tijdens zijn studeerperiode op de Akademeia verkreeg hij het Atheens burgerrecht, in Delphi verkreeg hij in 95 het Priesterschap voor het leven en hij zou tevens contact hebben gehad met keizer Trajanus en Hadrianus.⁹⁷

Plutarchus is net als de eerder besproken antieke auteurs in Griekenland geboren, maar in een tijd waarin de Griekse stadstaten niet meer de dienst uitmaakten. Griekenland was namelijk vanaf 146 v.Chr. definitief onderworpen door het Romeinse rijk.⁹⁸ Dit maakt hem interessant voor het onderzoek, omdat het Romeinse rijk verscheidende veranderingen doormaakte die impact hadden op vrouwen en hun positie. Voorop gesteld het is moeilijk om een compleet beeld te schetsen over vrouwen in de Romeinse wereld, omdat er weinig bronmateriaal is en omdat er een grote diversiteit is onder de vrouwen. Voor vrouwen in de top veranderden andere dingen dan voor arme vrouwen. Beide hadden te maken met zowel vooruitgang als achteruitgang.⁹⁹ Waar de vrouw in de Griekse wereld altijd onder het gezag van de man viel, veranderde dit langzaam in de Romeinse wereld. De Romeinse wet maakte onderscheid tussen twee soorten huwelijken. In de eerste eeuwen hadden vrouwen voornamelijk te maken met het *cum manu* huwelijk waarin ze onder het gezag van hun man vielen. Later zou het *sine manu* huwelijk de boventoon gaan voeren. Bij deze variant werd de vrouw onafhankelijk bij de dood van haar *Pater Familias*.¹⁰⁰ Vrouwen verlieten

⁹⁵ F.W. Walbank, 'Plutarch', *Encyclopedia Britannica* <<http://www.britannica.com/biography/Plutarch>> [geraadpleegd op 21-5-2016].

⁹⁶ J. Dillon, *The Middle Platonists, 80 B.C. to A.D. 220* (Ithaca, 1996), 184.

⁹⁷ F.W. Walbank, 'Plutarch'.

⁹⁸ M. T. Boatwright and Daniel Gargola, *The Romans: from village to empire* (New York, 2012), 123.

⁹⁹ S. Renee Papazov, 'The place of women in the Graeco-Roman world', *enrichmentjournal* <http://enrichmentjournal.ag.org/201004/201004_000_christian_women.cfm> [accessed 22-5-2016].

¹⁰⁰ S. Pomeroy, *Goddesses, whores, wives, and slaves: women in classical antiquity* (New York, 1975), 155-157.

de private ruimte steeds meer om bijvoorbeeld hun mannen te helpen bij hun carrière of om een eigen carrière te beginnen.¹⁰¹ Ook werd educatie voor rijkere vrouwen steeds belangrijker die ze vervolgens konden doorgeven aan hun kinderen.¹⁰² Plutarchus vond dit tevens belangrijk, omdat mannen en vrouwen elkaar dan beter konden stimuleren in het leven.¹⁰³ De komst van de Romeinen zorgde echter niet alleen voor verbeteringen voor vrouwen. Zo werden vrouwen zwaarder gestraft dan mannen voor dezelfde misdaden.¹⁰⁴ Tevens moet men in oogschouw nemen dat vrouwen van arme boeren vaak niet onder hun agrarische taken uit konden komen en dus weinig merkten van de veranderingen. Ook bleef het huishouden, krijgen en opvoeden van kinderen de belangrijkste taak van de vrouw in het Romeinse rijk.¹⁰⁵

Het is interessant om te kijken hoe Plutarchus omging met deze veranderingen en het feit dat zijn ideeën ook beïnvloed werden door Romeinse invloeden. Hij schreef namelijk niet alleen voor Romeinen maar ook voor Grieken.¹⁰⁶ Veel verandering ten opzichte van de eerder besproken auteurs lijkt het niet teweeg te hebben gebracht. Plutarchus is net als de eerder besproken personen niet heel positief over vrouwen. Dit resulteert erin dat er bijna geen debat bestaat omtrent Plutarchus' mening over vrouwen.¹⁰⁷ Classicus Peter Walcot (1931-2009) probeert in zijn werk *“Plutarch on women”* een vergelijking te maken tussen Plutarchus en Aristoteles. In het werk *“Over dieren”* geeft Aristoteles een lijst met verschillen tussen mannen en vrouwen. Vrouwen zouden meer liegen, minder hoop hebben en laffer zijn dan mannen.¹⁰⁸ Plutarchus heeft ook een lijst gemaakt waarin hij de slechte kanten van vrouwen belicht. Vrouwen zijn volgens hem onbetrouwbaar, wild, seksueel onverzadigbaar, te frivol, niet in staat om zichzelf te beschermen, te nieuwsgierig en niet vies van roddelen.¹⁰⁹ Plutarchus zijn positievere beschrijving van een aantal exceptionele vrouwen zoals Hypsicratea (63

¹⁰¹ Boatwright and Gargola, *The Romans: from village to empire*, 214-215.

¹⁰² E.M. Tetlow, 'The status of women in Greek, Roman and Jewish society', *Women and Ministry in the New Testament* (Mahwah, 1980), 5-29.

¹⁰³ Plutarchus, *Advies voor de bruid en bruidegom*, vert. Loeb Classical Library (Cambridge, 1928), 146a.

¹⁰⁴ Papazov, 'The place of women in the Graeco-Roman world'.

¹⁰⁵ Papazov, 'The place of women in the Graeco-Roman world'.

¹⁰⁶ S.Philip Stadter, *Plutarch and his roman readers* (New York, 2015), 69.

¹⁰⁷ Peter Walcot, 'Plutarch on women', *Symbolae Osloenses*, (2008), 163.

¹⁰⁸ Aristoteles, *Over dieren*, vert. D'Arcy Wentworth Thompson (London, 1907), 7.1-12.

¹⁰⁹ Walcot, 'Plutarch on women' 167-175.

v.Chr.- niet bekend) compenseren volgens Walcot niet zijn beeld over de gemiddelde vrouw. Deze beschrijvingen gaan namelijk over de bovenste laag vrouwen in het rijk.¹¹⁰

Historicus Evy Johanne Håland is het eens met Walcot, maar geeft aan dat er twee soorten vrouwen terug te zien zijn in Plutarchus zijn werken. Je had vrouwen die zich te vrouwelijk gedroegen en ongeschoold waren.¹¹¹ Ook vrouwen als Cleopatra (69-30 v.Chr.) en Aspasia (470-400 v.Chr.) vielen in deze categorie. Deze hadden hun succes niet te danken aan hun wijsheid en vaardigheden, maar aan hun uiterlijk en aantrekkingskracht.¹¹² Dit staat in schril contrast met de “mannelijke” vrouwen die Plutarchus lijkt te bewonderen in zijn werken. Deze vrouwen zouden geleerd en meer terughoudend zijn.¹¹³ Een voorbeeld hiervan is zijn eigen vrouw. In zijn werk “*Moralia*” schrijft hij een brief omtrent hun gestorven dochter naar zijn vrouw Timoxena. Daarin prijst hij haar kalmte tijdens de begrafenis en de manier waarop ze deze heeft georganiseerd.¹¹⁴ Dit onderscheid was echter niet bepalend voor de rol van vrouwen in het rijk. Hun belangrijkste taak bleef het baren van kinderen.¹¹⁵ Volgens Håland is dit tevens de reden voor het onderdrukken van de vrouw door Plutarchus. Mannen in het algemeen waren afhankelijk van vrouwen als het ging om voortplanting en waren bang de controle daarover te verliezen.¹¹⁶

Net zoals de eerder beschreven auteurs is Plutarchus niet het voorbeeld van vrouwvriendelijkheid uit het antieke Griekenland. Het moderne onderzoek over vrouwen gaat alleen over hun sociale status en niet over de sportende vrouwen. Dit is deels te verklaren, omdat een deel van de citaten die over sportende vrouwen gaan niet zijn ideeën behelzen, maar die van Lycurgus. Focalisatie is ook bij deze schrijver erg belangrijk en zijn eigen mening omtrent het onderwerp zal altijd verborgen blijven. Dit komt overeen met de eerder genoemde passage waarin Xenophon, Lycurgus aan het woord laat. Er is echter één verschil, want bij Plutarchus hoor je in tegenstelling tot Xenophon af en toe de stem van hemzelf terug als hij dingen beter probeert uit te leggen.

“Ook aan de vrouwen besteden Lycurgus. juist alle mogelijke zorg. Hij liet de meisjes

¹¹⁰ Walcot, 'Plutarch on women' 163-164.

¹¹¹ E. Johanne Håland, 'Women, death and the body in some of Plutarch's writhing', *Mediterranean review* (2011), 9.

¹¹² Plutarchus, *leven van Antonius*, vert. Loeb Classical Library (Cambridge, 1920), 27.3; Plutarchus, *Leven van Perikles*, vert. Loeb Classical Library (Cambridge, 1916), 24.4-6.

¹¹³ Håland, 'Women, death and the body in some of Plutarch's writhing', 9-10.

¹¹⁴ Plutarchus, *Moralia: troost voor zijn vrouw*, vert. Loeb Classical Library (Cambridge, 1956), 608b-612b.

¹¹⁵ Håland, 'Women, death and the body in some of Plutarch's writhing', 22.

¹¹⁶ Håland, 'Women, death and the body in some of Plutarch's writhing', 41.

trainen in het hardlopen, worstelen, discuswerpen en speerwerpen, zodat de verwekking van kinderen een stevig begin zou hebben, in stevige lichamen en de vrucht zich beter zou ontwikkelen en de vrouwen de zwangerschap krachtig zouden doorstaan en goed en gemakkelijk tegen de weeën bestand zouden zijn.

Hij ontnam de meisjes hun beschutte luxenleven en alle vrouwelijke wekelijkheid en wende ze er niet minder dan de jongens aan naakt aan optochten deel te nemen en bij bepaalde heiligdommen te dansen en te zingen in aanwezigheid en voor de ogen van jonge mannen. Soms dreven de meisjes ook goedmoedig de spot met elke jonge man die een fout maakte, en zongen ze anderzijds lofliederen op de genen die dat verdienden, zodat ze bij de jonge mannen veel ambitie en ijver wekte. Want wie geloofd was om zijn moed en bij de jonge vrouw een goede naam had, ging door hun lofprijzingen met groter zelfvertrouwen weg. En hun luchtige spot stak niet minder scherp dan serieuze berispingen, vooral om dat met de andere burgers ook de koningen en de raadsleden naar de voorstelling kwamen. Dat jonge vrouwen zich ontkleden had niets schandelijks omdat ze bescheiden waren en geen onbeheerstheid kenden; het schiep in hen de gewoonte van eenvoud en een vurig verlangen naar een goede lichamelijke conditie. Ook bracht het de vrouwen gevoel bij voor hoogstaande gedachten, omdat ze niet minder deel meenden te hebben aan moed en ambitie. Daardoor kwamen ze er toe te spreken en te denken zoals bijvoorbeeld verteld wordt van Gorgo, de vrouw van Leonidas. Een buitenlandse vrouw zei naar het schijnt tegen haar: "Jullie Spartaanse vrouwen zijn de enige die over hun mannen heersen", waarop zij zei: "Ja want wij zijn de enigen die mannen baren."

Deze gebruiken vormden ook prikkels tot een huwelijk – ik bedoel de optochten van de meisjes en het afleggen van kleding en de wedstrijden voor de ogen van de jonge mannen, die aangetrokken werden 'niet door mathematische wetmatig maar door die van de liefde', zoals Plato zegt. Bovendien strafte Lycurgus, vrijgezelle met smadelijk maatregelen ze waren uitgesloten van het bijwonen van de Gymnopadia".¹¹⁷

Dit stuk lijkt in eerste instantie veel op de tekst van Xenophon. Het gaat over Lycargus zijn mening omtrent sportende vrouwen. Hij is van mening dat vrouwen goed moeten sporten om op die manier sterker te worden en sterkere kinderen ter wereld te brengen. Er zijn echter ook verschillen te vinden. Plutarchus schrijft namelijk over

¹¹⁷ Plutarchus, *De levens van Lycurgos*, vert. H.W.A. van Rooijen-Dijkman (Amsterdam, 2009), 14.2-15.1.

meerdere sportdisciplines in tegenstelling tot andere antieke schrijvers die het vooral over looptrainingen hebben.¹¹⁸ Dit wordt mogelijk verklaard door een vermenging van Spartaanse en mythische Amazonen vrouwen. Deze Amazonen vrouwen waren een mythisch volk van voor de Trojaanse oorlog en werden vaak vergeleken met de Spartaanse vrouwen. Deze vrouwen kregen namelijk ook een militaire training en deden aan speerwerpen. Het lijkt erop dat verhalen door elkaar gehaald zijn en dat de Spartaanse en Amazonen vrouwen gelijk werden gesteld aan elkaar.¹¹⁹ Het beoefenen van discuswerpen en speerwerpen door Spartaanse vrouwen lijkt daardoor erg onwaarschijnlijk. Dit in tegenstelling tot het rennen, waarvan we weten dat het een onderdeel was de Heraia.¹²⁰

Het tweede dat opvalt is de verbinding die Plutarchus maakt tussen sporten en het huwelijk. Mannen zouden zich namelijk aangetrokken voelen om naar de naakte meiden en vrouwen te gaan kijken, terwijl ze aan het trainen waren. Bij mannen die een goede naam hadden en geprezen werden door deze meiden steeg het zelfvertrouwen. Ook stimuleerden ze de ambitie en ijver van deze mannen. Het feit dat het als straf gezien werd als je niet meer mocht kijken, laat zien hoe belangrijk het naakt sporten van vrouwen voor mannen was.

Net als bij Xenophon is het onmogelijk om erachter te komen wat Plutarchus zijn eigen ideeën waren omtrent de sportende vrouw. Ook hij schetst een mogelijk beeld van Lycargus' ideeën over sportende vrouwen. Daar komt bij dat hij schrijft over zaken die al eeuwen voor zijn geboorte plaatsvonden. Hij werd daarin beïnvloed door andere schrijvers, nostalgie, de zoektocht naar een mooier verleden en de "*Spartaanse luchtspiegeling*". Dit laatste is een bijna mythisch beeld over de Spartanen en hun staat. Hierin worden Spartanen als supermensen neergezet met onuitputtelijke moed die alles voor Spartaanse staat overhadden.¹²¹ Deze mythe kan een reden zijn voor een positieve houding van Plutarchus tegenover de sportende vrouw. De Spartanen worden namelijk als supermensen gezien en een onderdeel daarvan is de politiek rondom de sportende vrouw en het daaraan gekoppelde sterkere nageslacht. Spartaanse vrouwen zouden dan

¹¹⁸ K. van Lommel, 'Spartaanse vrouwen: mythevorming en uiteenlopende interpretaties', *Historica*, (2012), 10.

¹¹⁹ Lommel, 'Spartaanse vrouwen', 9-11.

¹²⁰ Pausanias, *Beschrijving van Griekenland*, 5.16.2-8.

¹²¹ S. Pomeroy, S. M. Burnstein, W. Donlan, J. Tolberts Roberts, D. Tandy, *Ancient Greece: a political, social, and cultural history* (New York, 1999).

tot de categorie “mannelijke” vrouwen behoren, omdat ze beter getraind en geleerd waren dan de gemiddelde vrouw. Er zijn echter ook kenmerken van Spartaanse vrouwen die Plutarchus tegen het zere been geschopt moeten hebben. Zo zouden Spartaanse vrouwen zich ook bemoeien met de man zijn zaken en zich teveel in de publieke sfeer bevinden. Dit staat in schril contrast met Plutarchus zijn werk “*Dappere vrouwen*” waarin hij schrijft dat vrouwen na hun werk in de publieke sfeer meteen weer terug moeten naar de privé sfeer. Hij geeft tevens aan dat hij geen rol weggelegd ziet voor vrouwen in de politiek.¹²² Dit in tegenstelling tot Spartaanse vrouwen die vaker indirect invloed hadden via hun man.¹²³ Wat precies Plutarchus eigen ideeën waren omtrent de sportende vrouw zullen we nooit te weten komen, aangezien er geen bronnen zijn die ons deze informatie verschaft.

¹²² Plutarchus, *Dappere vrouwen*, vert. Loeb Classical Library (Cambridge, 1931), 257a-e.

¹²³ O' Pry, 'Social and political roles', 2015, 5-7.

Conclusie

Vrouwen winnen de laatste decennia steeds meer terrein binnen de geschiedschrijving. Binnen alle traditionele tijdvakken wordt nu gezocht naar bronnen die ons meer kunnen vertellen over de vrouwen uit die tijd. Ook binnen de oudheid is men nu op zoek naar de rol en plaats van de vrouw. Het onderzoek spitst zich echter veelal op de positie van de vrouw binnen de maatschappij. Het onderzoek naar de sportende vrouw is een stuk minder populair bij de onderzoekers. De onderzoeken die er zijn omtrent de sportende vrouw gaan veelal over de bronnen zelf. Bijvoorbeeld onderzoeken die gevonden beelden van sportende vrouwen willen toetsen aan de hand van Pausanias zijn teksten. Andere onderzoeken gaan vooral over de Heraia in het algemeen. Wanneer zijn die begonnen? Waarom werden deze gehouden? En wat werd er gedragen? Dit zijn veelal vragen die hierbij gesteld worden. Er wordt niet gekeken naar de sportende vrouw zelf en wat het beeld van haar was. Werden sportende vrouwen serieus genomen? Mochten alle vrouwen sporten in Griekenland? Dit zijn vragen die nog nooit gesteld zijn als het gaat om de sportende vrouw.

Dat er een beeld omtrent de sportende vrouw moet zijn geweest is duidelijk, maar deze is nog nooit onderzocht. Het is ook makkelijker gezegd dan gedaan aangezien alle schrijvers die in dit onderzoek behandeld zijn niet een directe mening over de sportende vrouw beschreven hebben. Euripides lijkt op het eerste gezicht het meest duidelijk te beschrijven dat hij het gebrek aan eerbaarheid bij Spartaanse vrouwen wijdt aan het feit dat ze alleen maar bezig zijn met sporten. Ware het niet dat *Andromache* vooral geschreven lijkt te zijn om de gehele Spartaanse maatschappij te bekritisieren. De vraag blijft of hij echt iets tegen sportende vrouwen had of dat hij dit alleen als voorbeeld gebruikte om de Spartanen zwart te maken.

Plato lijkt in eerste instantie ook heel positief over de sportende vrouw en beschrijft uitgebreid hoe vrouwensport vorm zou moeten krijgen volgens hem. Het enige nadeel is dat hij dit beschrijft in zijn werk *Wetten* waarin hij het vooral over zijn utopische wereld heeft. Het is dus niet bekend of Plato dit ook wilde in de praktijk. In een utopische wereld lijkt Plato dus positief te zijn over de sportende vrouw, maar dit vertelt ons niets over zijn mening omtrent de sportende vrouw in de daadwerkelijke maatschappij.

Xenophon en Plutarchus waren moeilijk te bestuderen, omdat ze niet hun eigen mening maar die van Lucurgus beschreven. Lycurgus is erg positief over de sportende vrouw aangezien hij die koppelt aan een sterk nageslacht. Het vertelt echter erg weinig over de meningen van Xenophon en Plutarchus. Er zijn theorieën die Xenophon en Plutarchus mogelijk dezelfde mening over sportende vrouwen toedichten, maar deze zijn niet te onderzoeken aangezien er geen bronnen zijn die hun eigen mening omtrent het onderwerp geven.

Mogelijk was er een redelijk positief beeld omtrent de sportende vrouw in het antieke Griekeland tussen 500 v.Chr. en 100 n.Chr. Van de vier bekeken bronnen lijkt alleen Euripides een negatief beeld te scheppen van de sportende vrouwen. De andere bronnen lijken een stuk positiever, maar hebben als nadeel dat ze nooit direct de mening van de schrijver laten zien. Plato schrijft over een utopische wereld en Xenophon en Plutarchus beschrijven de mening van een Spartaanse wetgever die mogelijk rond 900 v.Chr. geleefd heeft. Een duidelijk antwoord omtrent het beeld van de sportende vrouw is daarom niet te geven. De bestudeerde bronnen laten zien dat er genoeg positieve bronnen zijn met betrekking tot de sportende vrouw, maar dat deze niet duidelijk genoeg de mening van de schrijver zelf geven.

Dit onderzoek is dan ook maar het topje van de ijsberg. Er zijn nog genoeg bronnen die bestudeerd kunnen worden om meer duidelijkheid te verschaffen rondom het beeld van de sportende vrouw. In dit onderzoek ontbreekt Pausanias, terwijl hij het meest uitgebreid geschreven heeft over de sportende vrouw. Ook is er geen aandacht besteed aan archeologische vondsten zoals beelden ter nagedachtenis van een overwinning. Hierop staat vaak welke wedstrijd de vrouw gewonnen heeft en laat zien wat ze gewonnen heeft. Dit kan een beeld geven van het belang van de wedstrijd en de sportende vrouw. Tenslotte heb ik ervoor gekozen om één citaat per schrijver te bestuderen, terwijl Plutarchus en Xenophon ook nog geschreven hebben over de overwinning van Kyniska op de Olympische spelen. Zij schrijven deze overwinning toe aan de Spartaanse koning die haar gestimuleerd zou hebben om mee te doen, terwijl Pausanias het heeft over een sterke vrouw met ambitie om de Olympische Spelen te winnen. Hoewel vrouwen de laatste tijd veel terrein winnen binnen de geschiedschrijving wordt het tijd dat ook de sportende vrouw meer aandacht krijgt van de historici.

Bibliografie

Primaire bronnen

Aristophanes, *Kikkers*, vert. M. d'Hane-Scheltema (Amsterdam, 1995).

Aristoteles, *Metafysica*, vert. John Warrington (Claremont, 2012).

Aristoteles, *Over dieren*, vert. D'Arcy Wentworth Thompson (London, 1907).

Aristoteles, *Poetica*, vert. William Heinemann (Londen, 1932).

Euripides, *Andromache*, vert. P Brommer (leiden, 1951).

Euripides, *Medea*, vert. Chr. Deknatel (Amsterdam).

Hesiodus, *Theogonia*, vert. Hugh G. Evelyn-White (1919).

Homerus, *Odyssee*, vert. Ben Bijnsdorp (Nieuwegein, 2013).

Pausanias, *beschrijving van Griekenland*, vert. W.H.S. Jones (Londen, 1918).

Plato, *De Staat*, vert. studenten school voor filosofie te Amsterdam in samenwerking met stichting Ars Floreat (Amsterdam, 2003).

Plato, *Timaeus*, vert. studenten school voor filosofie te Amsterdam in samenwerking met stichting Ars Floreat (Amsterdam, 2011).

Plato, *Wetten*, vert. studenten school voor filosofie te Amsterdam in samenwerking met stichting Ars Floreat (Amsterdam, 2005).

Plutarchus, *Advies voor de bruid en bruidegom*, vert. Loeb Classical Library (Cambridge, 1928).

Plutarchus, *Dappere vrouwen*, vert. Loeb Classical Library (Cambridge, 1931).

Plutarchus, *De levens van Lycurgus*, vert. HWA van Rooijen-Dijkman (Amsterdam, 2009).

Plutarchus, *leven van Antonius*, vert. Loeb Classical Library (Cambridge, 1920).

Plutarchus, *Leven van Perikles*, vert. Loeb Classical Library (Cambridge, 1916).

Plutarchus, *moralia: troost voor zijn vrouw*, vert. Loeb Classical Library (Cambridge, 1956).

Xenophon, *Oeconomicus*, vert. H.G. Dakyns (Salt Lake City, 2008).

Xenophon, *Staat van de Spartanen*, vert. eigen vertaling (2016).

Websites

- van Bork, G.J., 'focalisatie', *dbnl*, 2012
<http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_00837.php>.
- Hickman, Thomas, 'The Spartans physical and military training', *Longwood University*
<<http://blogs.longwood.edu/thomasjohnhickman/files/2013/02/Spartan-Paper.pdf>>.
- Messing, Andrew, 'Protofeminist or misogynist ? Medea as a case study of gendered discourse in Euripidean drama', 2009
<https://www.umb.edu/editor_uploads/images/kingston-mann/Messing.pdf>.
- Nietzsche, Friedrich, 'Beyond good and evil', 2009
<<http://www.gutenberg.org/files/4363/4363-h/4363-h.htm>> [accessed 7-5-2016].
- Papazov, Svetlana Renee, 'The place of women in the Graeco-Roman world', *enrichmentjournal*
<http://enrichmentjournal.ag.org/201004/201004_000_christian_women.cfm> [accessed 22-5-2016].
- Walbank, Frank W., 'Plutarch', *Encyclopedia Britannica*
<<http://www.britannica.com/biography/Plutarch>> [accessed 21-5-2016].

Literatuur

- Allen, Christine, 'Plato on women', *Feminist studies* (1975).
- Allen, William, *The Andromache and Euripidean tragedy* (New York, 2000).
- Asheri, David, Alan Lloyd, and Aldo Corcella, *A commentary on Herodotus books I-IV* (Oxford, 2007).
- Bell, Sinclair, and Glenys Davies, *Games and festivals in classical antiquity* (Oxford, 2004).
- Blondell, Ruby, *Women on the edge: four plays of Euripides* (New York, 2002).
- Boatwright, Mary T, and Daniel Gargola, *The Romans: from village to empire* (New York, 2012).
- Brett, Mills, 'Women of ancient Greece : participating in sport?', *ERIC* (1994).
- Croix, Geoffrey Ernest Maurice de Ste., *The class struggle in the ancient Greek world: from the Archaic age to the Arab conquest* (New York, 1981).

- Crombie, Ian, *An examination of Plato's doctrines* (New York, 1966).
- Dillon, John, *The middle Platonists, 80 B.C. to A.D. 220* (Ithaca, 1996).
- Donald, Kyle, *Sport and spectacle in the ancient world* (Malden, 2007).
- Donald, Kyle, 'The only woman in all Greece: Kyniska, Agesilaus, Alcibiades and Olympia', *Journal of Sport History* (2003).
- Forrest, W.G., *A history of Sparta* (New York, 1968).
- Fortenbaugh, W.W., 'On Plato's feminism in Republic V', *Apeiron: A journal for ancient philosophy and science* (1975).
- G. Kyle, Donald, *Sport and spectacle in the ancient world* (Malden, 2007).
- Golden, Mark, *Sport and society in ancient Greece* (Cambridge, 1998).
- Goulet, Richard, *Dictionnaire des philosophes antiques* (Parijs, 1989).
- Grey, Vivienne, *Xenophon* (Oxford, 2010).
- Haigh, A.E., *The political and social opinions of Euripides The Tragic Drama of the Greeks* (Oxford, 1896).
- Håland, Evy Johanne, 'Women, death and the body in some of Plutarch's writhing', *Mediterranean review* (2011).
- Hasan, Abla, 'Plato's antifeminism: a new dualistic approach', *E-Logos: electronic journal for philosophy* (2012).
- Hunink, Vincent, 'Hoe word ik een gelukkig dictator? Over de Hiëro van Xenophon', *Streven* (2004).
- James, Sharon, and Sheila Dillon, *A companion to women in the ancient world* (New Jersey, 2012).
- Lee, John, 'Xenophon's Anabasis and the origins of military autobiography', *Arms and the Self: War, the Military, and Autobiographical Discourse* (Kent, 2005).
- van Lommel, Korneel, 'Spartaanse vrouwen: mythevorming en uiteenlopende interpretaties', *Historica* (2012).
- Mark Golden, *Sport and society in ancient Greece* (Cambridge, 1998).
- Miller, Stephen, *Arete: Greek sports from ancient sources* (Californië, 1991).
- Mouratidis, John, 'The origin of nudity in Greek athletics', *Journal of Sport History* (1985).

- Murnaghan, Sheila, 'How a women can be like a man: the dialogue between Ischomachus and his wife in Xenophon's *Oeconomicus*', *Helios* (1988).
- O'Pry, Kay, 'Social and political roles of women in Athens and Sparta', *Saber and Scroll* (2015).
- O'Neal, William, 'The Status of Women in Ancient Athens', *International social science review* (1993).
- Oost, Stewart Irvin, 'Xenophon attitude towards women', *The classical world* (1977).
- Plato, *Plato complete works*, vert. John Cooper and D.S Hutchinson (Indianapolis, 1997).
- Pomeroy, Sarah, *Goddesses, whores, wives, and slaves: women in classical antiquity* (New York, 1975).
- Pomeroy, Sarah, *Spartan women* (New York, 2002).
- Pomeroy, Sarah, *Xenophon Oeconomicus: a social and historical commentary* (New York, 1994).
- Pomeroy, Sarah, Stanley M. Burnstein, Walter Donlan, Jennifer Tobert Robert, and David Tandy, *Ancient Greece: a political, social, and cultural history* (New York, 1999).
- Reid, Heather, 'Sport and moral education in Plato's Republic', *Journal of the Philosophy of Sport* (2007).
- Scanlon, Thomas, 'The Heraia at Olympia revisited', *Nikephoros* (2008).
- Serwint, Nancy, 'The female athletic costume at the Heraia and prenuptial initiation rites', *American Journal of Archaeology* 97 (1993).
- Shaw, Michael, 'The female intruder: women in fifth-century drama', *Classical Philology*, (1975).
- Shield, Christopher, *The Blackwell guide to Ancient philosophy* (Hoboken, 2003).
- Spears, Betty, 'A perspective of the history of women's sport in ancient Greece', *Journal of Sport History* 11 (1984).
- Spurná, Petra, 'Female characters in the Elizabethan and Jacobean drama' (onuitgegeven dissertatie, Masaryk Universiteit, 2012).
- Stadter, Philip A., *Plutarch and his roman readers* (New York, 2015).
- Strauss, Leo, *Xenophon's Socrates* (Londen, 1972).
- Tetlow, Elisabeth M, 'The status of women in Greek, Roman and Jewish society', *Women and Ministry in the New Testament* (Mahwah, 1980).

Tuana, Nancy, *Feminist interpretations of Plato* (Philadelphia, 1994).

Walcot, Peter, 'Plutarch on women', *Symbolae Osloenses* (2008).

Whitehead, Alfred North, 'Process and reality', *New York: Free Press* (1978).

Wright, F. A., *Feminism in Greek literature: from Homer to Aristotle* (Washington, 1969).